

Apie Pauliaus Valavičiaus gyvenimą ir tragišką mirtį

Irena Valikonytė

Profesorė, daktarė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra
El. paštas: irena.valikonyte@if.vu.lt

Saulė Viskantaitė-Saviščevienė

Jaunesnioji mokslo darbuotoja
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra
El. paštas: saule.viskantaite@if.vu.lt

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) historiografijoje gerokai ūgtelėjo dėmesys ir žymių, ir mažiau žinomų giminių genealogijoms ir šeimų istorijoms. Iš tokių tyrimų – ir neseniai Baltarusijos istorikų publikuotos solidžios kolektyvinės monografijos, parengtos mokslinių konferencijų, skirtų pagarsėjusios gausios Valavičių giminės istorijai XV–XVIII a., pagrindu¹. Nors daugiausia istorikų dėmesio sulaukė iškiliausi šios giminės valstybininkai ir Bažnyčios hierarchai², Valavičių istorijos tyrėjai stengėsi sukaupti duomenis apie visus, taigi ir didelių nuopelnų valstybei ar giminės iškilimui neturėjusius, asmenis. Vienas iš tokių – XVI a. pirmoje pusėje gyvenęs Grinkos Valavičiaus sūnus Paulius (*Павел Гринкович Волович*). Jo biografijai skirtu trumpučio skyrelio³ autorius Sergejus Rybčionakas, atkreipęs dėmesį, kad dokumentuose Pauliaus asmenvardis visada be titulo, spėja, kad jis nebuvo gavęs kokių nors pareigų, todėl išlikę gana skurdūs šaltiniai atskleidžia tik kelis jo asmeninio gyvenimo faktus. Turėjęs šešis brolius: keturis (Bagdoną, Joną, Lukošį ir Marką) iš tėvo pirmosios

¹ Unus pro omnibus, 2014; Валовічы герба „Багорыя“, 2019.

² Žr. naujausią studiją: L. Jovaiša, 2018, p. 83–167.

³ С. Рыбчонак, 2014, p. 45–46. Jis dar minimas monografijos p. 25, 32, 33, 39, 41, 78, 79, 225, 316, 317 ir 455.

santuokos ir du tikrus brolius (Grigalių ir Mykolą) iš Grinkos antrosios santuokos su Nadija Chreptavičiūte⁴. Anksčiausiai šaltiniuose drauge su broliais jis minimas 1526 m. ir 1529 m. dokumentuose⁵. Jeigu, kaip manoma, jų tėvas Grinka mirė iki 1508 m. vasario mėnesio⁶, tai Paulius, matyt, buvo gimęs XV–XVI a. sandūroje. Jo mirties data esą nežinoma, bet 1555 m. gegužės 17 d. jis jau buvo miręs⁷. Tiesą sakant, šioje vos puslapio apimties Pauliaus gyvenimo istorijoje net pusę teksto autorius paskyrė jo našlės Marinos Leonaitės Kumpelytės likimui, kuris, regis, irgi dar nėra visiškai atskleistas. Tokios situacijos istoriografijoje priežastis – šaltinių stoka.

Tačiau Pauliaus Valavičiaus biografijos autoriui buvo nežinomi dokumentai, įrašyti į dar nepublikuotą Lietuvos Metrikos 239-ąją knygą⁸, kurioje užfiksuota 1551 m. rudenį valdovo teisme nagrinėta byla⁹ leidžia ne tik nustatyti Pauliaus mirties laiką, bet ir aplinkybes, taip pat atskleidžia jo santuokos peripetijas. Todėl paaiškėję Pauliaus gyvenimo vingiai bei tragiškos mirties priežastys ir paskatino publikuoti šiuos dokumentus.

Taigi Lietuvos Metrikos 239-ojoje knygoje (vadinamoje 24-ąja Teismų bylų knyga)¹⁰ įrašyti net trys dokumentai¹¹, kuriuose užfiksuotas Pauliaus Valavičiaus nužudymu apkaltintos jo žmonos bylos procesas. Atkreiptinas dėmesys, kad visi šie dokumentai nurašyti į teismo knygą iš eilės, išsyk po preambulės, pradėjusios naują įrašų šioje knygoje seriją, raštininkui Stanislovui Komarovskiui pabrėžus, jog visas „žemiau įrašytas“ bylas nagrinėjo pats valdovas Žygimantas Augustas drauge su ponais tarėjais per šv. Mykolo teismų sesiją¹², kurią pradėjo Vilniuje 1551 m. spalio 5 d. Tačiau jau pirmojo įrašo turinys rodo, kad valdovas Pauliaus sūnėno Gardino pilininko Eustachijaus Valavičiaus „savo ir visų ponų Valavičių vardu“ pateiktą skundą dėl „jų brolio“ Pauliaus nužudymo buvo gavęs anksčiau¹³ ir jau buvo spėjęs priimti sprendimą, įpareigojusį Pauliaus žmoną pristatyti jo namuose įvykusios tragedijos liudininkus (tarnybininkus). Taigi akivaizdu, kad Paulius mirė ne vėliau kaip 1551 m. spalio 7 d.¹⁴, kai buvo pratęstas bylos nagrinėjimas valdovo teisme, o palaidotas lapkričio 11 dieną¹⁵.

Nors bylos nagrinėjimas užtruko dėl atsiskleidusių naujų nusikaltimo aplinkybių ir dėl suprantamo našlės noro išvengti kaltinimo, jos baigtis, deja, kol kas nežinoma. Į šią teismų knygą įrašytame spalio 14 diena datuotame dokumente valdovas įsako į kitą

⁴ С. Рыбчонак, 2014, p. 32, 45.

⁵ АВАК, т. 7, № 3, с. 6; Archiwum ksiąząt Sanguszków, t. 3, 1890, nr CCCLXIX, s. 352–353; С. Рыбчонак, 2014, p. 39, 45.

⁶ С. Рыбчонак, 2014, p. 32; Unus pro omnibus, 2014, p. 455.

⁷ С. Рыбчонак, 2014, p. 45–46.

⁸ Российский государственный архив древних актов, ф. 389 (Литовская Метрика), ед. хр. 239 (toliau – RGADA, f. 389, LM 239), l. 31v–35. Tai valdovo teismo knyga, kurioje užfiksuota vos pusmečio (nuo 1551 m. liepos iki gruodžio) Žygimanto Augusto juridinė veikla.

⁹ Pastaruoju metu į šį dokumentą atkreipė dėmesį Raimonda Ragauskienė, bet jai rūpėjo tik Eustachijaus Valavičiaus vaidmuo teismo procese. Žr. P. Parauškene, 2019, p. 105.

¹⁰ С. Пташицкий, 1887, p. 115–116.

¹¹ RGADA, f. 389, LM 239, l. 31v–35.

¹² Ibidem, l. 31.

¹³ Ibidem, l. 31v.

¹⁴ Ibidem, l. 32.

¹⁵ Ibidem, l. 34v.

teismo posėdį pristatyti nusikaltimo liudininkų Pauliaus tarnų pono nužudymu apkaltintą velionio žentą Kristupą Strašą¹⁶, kurį Paulius esą užklupęs „gulintį su savo žmona“, t. y. su uošve, dėl ko kilusių muštynių metu buvęs sužalotas ir po trijų dienų miręs. Iš spalio 16 dienos įrašo aiškėja, kad surasti ir į teismą atvesdinti Strašą dar nepavyko. Bet valdovas velionio žmoną už tai, kad „dangstė“ nusikaltėlį, nubaudžia – nurodo iš jos atimti teisę į velionio dvarą ir net našlės dovį (jei vyras tokį buvo užrašęs) ir jūdviejų vaikų globos teisę¹⁷.

Įdomiausia, kad šiuose dokumentuose Pauliaus žmona nuolat vadinama Pauliene, t. y. vienu iš vyro vardo sudarytu asmenvardžiu (*Павъловая*), ir tik vieną kartą įrašytas jos vardas ir tėvavardis, bet ne Marinos, kaip lig šiol istoriografijoje įvardijama Pauliaus žmona, o Onos Kumpelytės (*Ганна Кумъпелевъна*)¹⁸. Lenkijos istorikas Przemysławas Borowikas, tyręs Gardino miesto XV–XVIII a. istoriją, nustatė, kad Ona ir Marina buvo seserys¹⁹. Beje, jų tėvo, XVI a. pradžioje (1501–1505 m.) Vilniaus kašteliono ir Gardino seniūno kunigaikščio Aleksandro Jurgaičio Alšėniškio raštininko, Leono Grigalaičio (*Lewon Hryhorowicz*)²⁰ pavardė greičiausiai buvo ne Kumpelis, bet Kumpis²¹. Regis, būtent jis (tik be vardo) minimas 1528 m. kariuomenės surašyme – tarp Gardino bajorų įrašytas „Kumpio žentas“ Jackus²², kuris buvo pirmasis Marinos vyras²³. (Paties Leono Kumpio sąrašė nėra, nes jis jau 1523 m. buvo miręs.)²⁴ Įmanu, kad Leonas Kumpis turėjo brolių Tišką, kuris 1546 m. dokumente pristatytas būtent Kumpio pavarde (*Тишко Григоревичъ Кумъни*)²⁵. Todėl Leono dukteris, kai šaltiniuose jos pristatomos mergautine pavarde, galima vadinti ne Kumpelytėmis²⁶, bet Kumpytėmis. Tačiau tai neatsako į klausimą, kuri gi iš jų buvo ištekejusi už Pauliaus. Ar šią painiavą gali padėti išnarplioti vienalaikiai šaltiniai?

P. Borowikas Lietuvos valstybės istorijos archyve, vadinamajame Oginskių fonde, aptiko 1523 m. birželio 23 d. dokumento nuorašą, iš kurio aiškėja, kad abi seserys tada jau buvo ištekejusios: abiejų Leono Kumpio žentų prašymu dalybininkai (*dzielczyie polubownyie*) jiems padalijo jų sutuoktinėms po Leono mirties atitekusį nekilnojamąjį turtą. Kučui Andriejaičiui²⁷ ir jo žmonai Onai (*Hannie Kumpiewnie*) atiteko Nalivos dvarelis

¹⁶ Identifikuoti asmenį nepavyko. Du Strašai (kambarinis Stays / Strasch ir tarnas Strasch Mathias) įrašyti į Žygimanto Augusto dvaro sąskaitų knygą. Žr. Lietuvos dk Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos, p. 60, 68, 320.

¹⁷ RGADA, f. 389, LM 239, l. 34v.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ P. Borowik, 2005, p. 85, 287 nuoroda.

²⁰ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1177, ap. 1, b. 4520, l. 2. Plg. P. Borowik, 2005, s. 85; Województwo Trockie, 2009, p. 282.

²¹ Pavardė neabejotinas lituanizmas. Žr. Senasis K. Sirvydo žodynas, 1997, p. 381 (originalo p. 179); K. Jablonskis, 1941, p. 109–110.

²² LM 523, p. 77.

²³ Jacko Mikulinicz – žr. P. Borowik, 2005, p. 85.

²⁴ Ibidem, p. 85, 287 nuoroda.

²⁵ LM 19 TBK, Nr. 121, p. 159.

²⁶ Taip siūlo Aleksejus Šalanda. Žr. A. Шаланда, 2009, p. 12.

²⁷ 1522 09 09 d. dokumente minimas dvaro maršalkos Jurgio Iljiničiaus tarnybininkas Andriejus Kučas greičiausiai buvo Onos vyro tėvas. Žr. LM 12, Nr. 47, p. 147; С. Рыбчонак, 2015, p. 131.

prie Balios upės (*dworec Naliwski na Bali*)²⁸, o Jackui Mikuličiui²⁹ ir jo sutuoktinei Marinai (*Marynie Kumpiewnie*) – Meleškovičių dvarelis prie Nemuno (*dworec Meleszkowski nad Niemnem*)³⁰. Sunku pasakyti, ar abiejų seserų ir jų sutuoktinių socialinis statusas buvo panašus, tačiau akivaizdu, kad uošvio turto dalybos žentų ekonominės padėties nesustiprino, nes 1528 m. kariuomenės surašyme abu pateko į „savo valstiečių neturinčių“ Gardino pavieto bajorų sąrašą ir privalėjo vykti karan patys (*самь*)³¹. Taigi Onos Kumpytės asmenvardį šaltiniuose aptinkame tik dukart: 1523 m. ji vadinama Kučo Andriejaičio žmona, o 1551 m. – Pauliaus Valavičiaus našle. O štai jos sesuo Marina šaltiniuose – todėl ir istoriografijoje – figūruoja gerokai dažniau. Tiesa, iki šiol daugiausia tyrėjų dėmesio sulaukė jos, kaip teigiama, trečiosios santuokos³², teisingiau – ištuokos su Jonu Bohušaičiu Tarusa istorija³³, kuri jau seniai žinoma dėl publikacijos atitinkamų 1557 m. dokumentų³⁴, kuriuose, beje, Marina „pristatoma“ ne kaip Valavičiaus našlė, o mergautiniu asmenvardžiu. Tačiau jos ankstesnę santuoką su Pauliumi patvirtina dar neskelbtas į Lietuvos Metrikos 34-ąją Užrašymų knygą įrašytas 1554 m. rugsėjo 5 d. dokumentas, kuriame moteris vadinama „Pauliene Marina Kumpelyte“, o ir pati Paulių Valavičių vadina savo vyrų³⁵. Šio dokumento turinys leidžia teigti, kad 1551 m. Žygimantas Augustas ją, o ne jos seserį Oną, kaip sakyta, nubaudė už Pauliaus žudiko slėpimą. Nes Marina, atvykusi į Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Mikalojaus Radvilos paskirtųjų teisėjų teismą, pareiškė, kad Meleškovičių dvarą prie Nemuno, kurį anksčiau buvo užrašiusi vyrui Pauliui ir jų vaikams, dabar (t. y. 1554 m.), „kadangi jos vaikai atiduoti [*pabr. – aut.*] jų dėdės, Liachovičių laikytojo pono Grigaliaus Valavičiaus globai“, ji taip pat perleidžia Grigaliaus Grinkaičio „globai ir gynybai“, tačiau pajamas iš dvaro prašo skirti jos išlaikymui iki gyvos galvos³⁶. Kadangi minimas Meleškovičių dvaras buvo Marinos tėvonija³⁷, kurią, matyt, ji valdė po pirmojo vyro Jackaus Mikuličiaus mirties, tai našlės teisė valdyti šį dvarą iš jos nebuvo atimta (1551 m. valdovo sprendime, kaip sakyta, buvo nurodyta ją nušalinti nuo velionio Pauliaus turto ir našlės dovio), tačiau 1554 m. dokumente pavartota frazė apie atiduotus (o ne pačios našlės atiduodamus) giminaičio globai vaikus leidžia spėti, kad Marina (o ne jos sesuo Ona) neteko jų globos

²⁸ XVI a. antroje pusėje Nalivos dvaras buvo jau Pauliaus Valavičiaus dukters Apolonijos nuosavybė. Žr. C. Рыбчонак, 2014, p. 79.

²⁹ 1529 01 29 d. dokumente minimas Smolensko bajoras Mikula Vosylevičius ir jo sūnūs Jackus, Teodoras ir Steponas. Žr. LM 25, Nr. 141, p. 202.

³⁰ LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 4520, l. 3–4.

³¹ LM 523, p. 77.

³² H. Сліж, 2015, p. 451, 10 nuoroda.

³³ Ibidem, p. 451–452; J. Bardach, 1970, p. 282, 291; C. Рыбчонак, 2014, p. 45.

³⁴ *пани Марына Леонева Кумпелевна*. Žr. ABAK, т. 17, № 992, с. 414. Dokumentas išverstas į lietuvių kalbą (LDK kasdienis gyvenimas, 2001, Nr. 68, p. 267–268); ABAK, т. 21, № 393, с. 250–251.

³⁵ LVIA, Lietuvos Metrika (mikrofilmai), knyga 34, l. 248v. Plg. H. Сліж, 2015, p. 451, 10 nuoroda.

³⁶ LVIA, Lietuvos Metrika (mikrofilmai), knyga 34, l. 249. Beje, 1557 m. teisme apkaltinusi kitą savo giminaičį, Grigalių Markaitį Valavičių, jos Meleškovičių „dvarelį“ nusiaubimu, teigė jį užrašiusi po mirties „savo vaikams“. Žr. ABAK, т. 21, № 393, с. 250.

³⁷ Yra išlikęs 1504 m. rugsėjo 15 d. Ldk Aleksandro privilegijos, patvirtinusios Leono Kumpio nekilnojamojo turto pirktį iš Gardino bajorų Meleškovičių, nuorašas. Žr. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 4520, l. 2–3. Plg. P. Borowik, 2005, p. 85.

teisės būtent vykdant 1551 m. valdovo teismo sprendimą. Taigi Paulius Valavičius buvo vedęs Mariną Kumpytę, kuriai ta santuoka buvo antroji. Daryti prielaidą, kad abi seserys buvo ištekėjusios už Pauliaus, neleidžia įvykių chronologija. Tad, kol neturime kitokių šaltinių, belieka konstatuoti, kad seserų vardus supainiojo arba valdovo sekretorius Stanislovas Komarovskis, atsakingas už 24-osios Teismų bylų knygos surašymą, arba šios knygos kopiją XVI a. pabaigoje nurašęs raštininkas.

Tačiau neaišku, kokie 1554 m. dokumente neįvardyti Pauliaus ir Marinos vaikai buvo atiduoti jų dėdės, t. y. Pauliaus tikro brolio Grigaliaus Grinkaičio, globai? Valavičių genealogijos tyrėjai nurodo Paulių turėjus dvi dukteris: Sofiją, kuri 1556 m. ištekėjo už Kasparo Stužinskio, ir Apoloniją, kuri 1568 m. susituokė su Jonu Kliukovskiu³⁸. Taigi 1551 m. tragiškai mirus jų tėvui, abi dar buvo netekėjusios ir iš tiesų privalėjo turėti globėją. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad, nagrinėjant Pauliaus nužudymo bylą, ieškovams paprašius jo (deja, dokumente neįvardytą) dukterį paimti „sekvestrant“, našlė prieštaravo, paaiškinusi, kad duktė negali būti atiduota „į jokį sekvestrant“, nes „jau turi“ vyrą Kristupą Strašą, kuriam tame teismo posėdyje atstovavęs prokurorius jų santuokos faktą patvirtino³⁹. Sunku pasakyti, apie kurią dukterį ieškovai kalbėjo teisme – Sofiją ar Apoloniją. O gal apie dar vieną – vyresnę – nepaminėtą kituose šaltiniuose?

Taip pat galima tik spėlioti, kada Marina ištekėjo už Pauliaus Valavičiaus. Akivaizdu, kad 1528 m. jos pirmasis vyras Jackus dar buvo gyvas. Jei Pauliaus ir Marinos duktė 1551 m. iš tiesų ištekėjo už Kristupo Strašo, tai turėjo būti pilnametė (sulaukti bent 15 metų)⁴⁰, vadinasi, buvo gimusi ne vėliau kaip 1536 m. Taigi Marina ir Paulius galėjo susituokti tarp 1529–1535 m. Bet santuoka, matyt, nebuvo laiminga. Įrašai 24-ojoje Teismų bylų knygoje leidžia tvirtinti, kad dėl sutuoktinės kaltės Paulius buvo nužudytas 1551 m. rudenį ir lapkričio 11 dieną palaidotas⁴¹.

PUBLIKACIJA

Dokumentų rusėniškas tekstas transkribuotas laikantis Lietuvos Metrikos rengimo spaudai taisyklių ir adaptuotas šiuolaikinės rusų kalbos abėcėle. Visos žodžių santrumpos (po titulu arba iškėlus priebalses virš eilutės) atskleidžiamos: iškeltosios raidės įrašomos į eilutę ir spausdinamos kursyvu, o numanomos sutrumpintos raidės įrašomos eilutėje lenktiniuose skliaustuose. Rankraštyje praleistos raidės arba žodžiai įrašomi laužtiniuose skliaustuose. Raštininkų klaidingai parašytus žodžius taisome ir komentarus pateikiame nuorodose. Dokumentų lapų pradžia pažymima dviem stačiais brūkšniais, po jų laužtiniuose skliaustuose įrašomas lapo numeris.

³⁸ С. Рыбчонак, 2014, p. 46, 78, 79; У. Падалінскі, 2014, p. 317; Unus pro omnibus, 2014, p. 455.

³⁹ RGADA, f. 389, LM 239, l. 32. Žr. 1 priedą.

⁴⁰ PLS, p. 80–81 (I skyriaus 18 straipsnis).

⁴¹ RGADA, f. 389, LM 239, l. 34v.

1. [Лета 1551, м(е)с(е)ца октябрь 7 дня]¹

Панове Воловичы з невесткою своею Павълловою.

Городничий городеньский пань Остафей Воловичь именем своимь и именемъ всихъ пановъ Воловичовъ оповедили, ижъ што *первей* сего г(о)с(по)д(а)рь, его м(и)л(о)сть, на чоломъбитѣ ихъ для певънейшого выведанья о замордованье брата ихъ Павла Воловича въ его властномъ дому рачылъ розказати *первей* листомъ, потом и ворокомъ² своимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ жоне того Павла Воловича забитого поставити служебниковъ его на тыхъ, которые на онъ часъ пры немъ в дому его были, якожь остатъний рокъ ку постановенью тыхъ служебниковъ ее зложыл его м(и)л(о)сть назавтрей по прыханью з Викгер³ до Вильни, которыхъ Павъллова поставила и даны суть тые служебники до вряду пана воеводы троцького⁴. А потомъ панове Во || [I. 32] ловичи⁵ поведили, ижъ еще девька Настасица, которая на онъ часъ в дому Павълловомъ была и на листе ку постановенью описана и не поставлена, просили абы была поставлена. Павлова[я] поведила, ижъ тая девька есть с нею у Вильни, нижли *есть* немощна и для того ее ставити не можетъ. Г(о)с(по)д(а)рь, его м(и)л(о)сть, на томъ то зоставити рачылъ, ижъ маеть панъ воевода троцкий водле вряду своего послати вижа, который маеть огледати оное Настасицы, естли же правъдиве немощна, або ни. А на онъ часъ по огледаньи вижовомъ панъ воевода то с тымъ вчинить, што на вряд его м(и)л(о)сти належать⁶ будеть. А потомъ панове Воловичы просили, абы до того часу, поки бы певънюю ведомость о забитье того брата своего Павла взяли и которымъ бы обычаемъ съ сего света сшоль, абы дочка его, крѣвьяная ихъ, была отъ матъки своее взята и в секъвестръ г(о)с(по)д(а)рьский дана, а чей бы, литуючы такъже смерти отъца своег(о), мела⁷ якую прычину смерти его поведити. Г(о)с(по)д(а)рь король, его м(и)л(о)сть, рачылъ тую прозбу ихъ на инъшый часъ отъложить, то есть на середу прышълую, на который же день Павъллова сама стати и тую дочку свою поставити маеть. И кгда тотъ рокъ прышоль, день нинешный, среда, м(е)с(е)ца октябрь семый день, Павлова сама стала и дочку свою поставила, а Воловичы по тому жъ прозбу вчинили, абы тая дочка ее была в секъвестръ взята. Павлова отъпор чынила, ижъ тая дочка ее вже есть змовена за Криштофа Страша, ижъ маеть мужа, прото не мела бы в жадень секъвестръ брана быти. И тотъ Страшъ, тут же с нею стоячы, через прокуратора тую змову и мальженьство оповедилъ. И мовила Павъллова, што, *дей*: «Домовляючы ся ведати⁸, якую || [I. 32v] смертью мужъ мой съ сего света сшоль, для того дочку в секъвестръ дати просяты, ино я имъ поведаю, же мужъ⁹ светого Валентого немощъ¹⁰ мель и с того вмеръ, а стала ся ему тая хороба отъ шести недель передъ смертью». Воловичы мовили, ижъ оный братъ ихъ николи тое хоробы не мель, але замордованьемъ примушонъ до смерти.

Г(о)с(по)д(а)рь, его м(и)л(о)сть, отъложивъши тые sprawy ихъ на сторону, рачылъ розказати дати дочку Павълловою в секъвестръ до пана воеводы виленьского¹¹. И зложылъ его м(и)л(о)сть г(о)с(по)д(а)рь рокъ той справе тымъ обеюмъ сторонамъ на сюю пятъницу прышълую октябрь¹² дня, на которы же день тые обеде стороне, и Воловичы, и Павлавова¹³, стати мають, а и тая тежъ дочка ее, и тежъ оные

служебники небощыка Павла Воловича вышейписанные перед г(о)с(по)д(а)ремь, его м(и)л(о)стью, поставены быти [мають] ку опытанью о томь замордованью Павла Воловича.

2. [М(е)с(е)ца октября 14 дня]¹

Панове Воловичы з невестьскою² своею Павълвою.

Панове Воловичы о забитье брата своего кровъного Павла Воловича просили г(о)с(по)д(а)ра, его м(и)л(о)сти, абы зять его Крышьтоф Страшь, который ся на³ праве тутъ недавно перед тымъ озваль ся быти зятемъ Павловымъ и пры жоне его колкокротъ становиль ся на справе, абы теперь былъ поставень. Прокуратор Павълвое пры ней самой отпоръ || [l. 33] чынилъ⁴, ижъ, дей, не естъ ни отъ кого позванъ, прото, дей, становити ку отъказу никому не повинень, бо, дей, ехаль до имения королевое⁵, ее м(и)л(о)сти, которое держыть отъ ее королевское м(и)л(о)сти, маючы тамъ пыльные справы. Панове Воловичи мовили, ижъ тая росправа не идетъ яко за позвы, яко ся деетъ межы иными жалобъники, але идетъ водле выведанья врьядово, чынечы опытъ около того замордованья невинъного чоловека Павла Воловича в дому его властномъ. И просили, кгда ж, дей, тотъ Крыштофъ Страшь завъжды перед тымъ тутъ перед г(о)с(по)д(а)ремь, его м(и)л(о)стью, пры Павловой стояль и зятемъ ее быти себе мениль, абы и тепер былъ на праве ⁶при ней⁶ поставень, бо, дей, не ехаль нигде, виданъ⁷ естъ недавно тутъ, на палацу. Г(о)с(по)д(а)рь, его м(и)л(о)сть, рачылъ послати дворанина своего Чыжа⁸ и росъказаль того Крыштофа Страша моцно поставити на сесь час, поки⁹ еще г(о)с(по)д(а)рь, его м(и)л(о)сть, на теперешныхъ справахъ судовыхъ седети рачыть. Оный дворанинъ, бывшы в госпode его, отъказаль, ижъ комора, в которой Страшь стоить, замкнена и не хотели ее отомъкнути, а его в той госпode не повелили. И тутъ же выступившы братъ его Страшь, дворанинъ г(о)с(по)д(а)рьский, поведиль: „Не розумемъ, дей, для чога бы братъ мой тутъ ку якой справе [мель] стати, кгда, дей,

Nr. 1

¹ RGADA, f. 389, LM 239, l. 31v–32v.

² Taip rankr., reikėtų skaityti *вырокомъ*.

³ Antonio Gąsiorowskio sudarytame Žygimanto Augusto itinerariume nurodoma, kad 1551 m. valdovas rezidavo Vilniuje nuo birželio 27 d. iki gruodžio 29 d. (A. Gąsiorowski, 1973, p. 269). Tačiau šio dokumento turinys rodo, kad, prieš pradėdamas nagrinėti bylas Vilniuje spalio 5 d., jis buvo išvykęs į Vygrius, tai patvirtina ir į tą pačią Lietuvos Metrikos knygą įrašytą dviejų dokumentų eschatokoluose nurodytos datos (1551 08 27 ir 09 06 d.) ir surašymo vieta – Vygriai, kur valdovas medžiojo. Žr. RGADA, f. 389, LM 239, l. 30, 30v.

⁴ Mikalojus Radvila Rudasis.

⁵ Kustodas.

⁶ Antroji raidė *a* taisyta.

⁷ Antroji raidė taisyta.

⁸ Žodį dengia rašalo dėmė.

⁹ Žodis pakartotas.

¹⁰ Elžbieta Nowosielska teigia, kad Lenkijoje ir Lietuvoje taip buvo vadinama epilepsija. Žr. E. Nowosielska, 2015, p. 225.

¹¹ Mikalojus Radvila Juodasis.

¹² Toliau palikta vieta dienaį įrašyti.

¹³ Taip rankr., reikėtų skaityti *Павълвая*.

еще его ничимъ въ¹⁰ то не дотъкнулъ ани вины даль, але кгды услышу естъли¹¹ хто в чомъ его дотъ[к]нетъ и его чымъ обвинить, на онъ часъ, естъли тутъ будеть в месте у Вильни, и самъ его поставлю. А пакъли бы¹² тутъ его¹² в месте не было, тогды дамъ ему знати, абы ся в томъ чуль“.

И г(о)с(по)д(а)рь, его м(и)л(о)сть, зложыль рокъ остатний завитый, абы Крыштофъ Страшъ к той росправе в сюю пятницу прышьлюю сталъ и такъ, яко и первой, пры тещы своей Павловой Воловичовой стоялъ. А Павъловая абы такъже в сюю || [I. 33v] пятницу стала к той же росправе с паны Воловичы, яко на року завитомъ, никоторыми вымовами с того року не вымовляючы ся.

3. [М(е)с(е)ца октебъра 16 дня]¹

Панове Воловичи з невестъкою своею Павъловою.

Панове Воловичи за призволеньемъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ, взявъшы отъ пана воеводы, его м(и)л(о)сти, троцького² созънанье тыхъ слугъ брата своего Павла Воловича, которые они перед паномъ воеводою и передъ паномъ троцькимъ, старостою жомоитъскимъ³ чынили за опытаньемъ ихъ м(и)л(о)сти з розказанья господарско-го, просили панове Воловичи абы прыслуханью того сознанья тыхъ слугъ небощико-вскихъ Павловыхъ Страшъ Крыштофъ былъ поставленъ. Братъ Страшовъ пыталъ, якая бы тог(о) потреба была, ижбы братъ его мелъ быти ставень, а мелъ того сознанья тыхъ то слугъ прыслухати. За тымъ панове Воловичы повелили: «Кгды жъ ся тотъ Криштофъ Страш, по колькокротъ будучы обьсыланъ и не становиль ся, мы, дей, тое сознанье тыхъ слугъ Павловыхъ тутъ отъказуемъ». И просили, абы было чтено: тутъ ся, дей, окажетъ, хто даль причину смерти Павлу Воловичу. На томъ сознаньи оказало ся: вси тые слуги Павловы одными словами повелили и сознавали, же панъ ихъ на Криштофа Страша волалъ, поведаючы, же его з жоною своею лежачы засталъ. Онъ за тымъ его бити и давити почалъ, с которого бою живъ быти не могъ и третего дня⁴ вмер, яко то шырей на ономъ сознани естъ описано. Потомъ покладали выпись оповеданя || [I. 34]⁵ зъ замьку⁵ Городеньского и выпись пана воеводы, его м(и)л(о)сти, троцького, и то все было чтено. На которыхъ выписехъ сознанье вижовъ и стороны описано ранъ битыхъ и давленыхъ на шии и на теле небощыка Павла. А потомъ мовили панове Воловичи: «Кгды жъ ся то с тыхъ

Nr. 2

¹ RGADA, f. 389, LM 239, l. 32v–33v.

² Taip rankr., reikėtų skaityti *невестъкою*.

³ Raidė a sutepta.

⁴ Kustodas.

⁵ Lenkijos karalienė ir Lietuvos didžioji kunigaikštienė Bona Sforca.

^{6–6} Taisyta.

⁷ Raidė u taisyta.

⁸ Greičiausiai 1556 m. dokumente minimas (jau miręs) valdovo dvarionis Adomas Leonaitis Čižas. Žr. LM 43, Nr. 24, p. 70.

⁹ Raidė κ taisyta iš *uu*.

¹⁰ Raidės dengia rašalo dėmė.

¹¹ Paskutines dvi raides dengia rašalo dėmė.

^{12–12} Virš šių žodžių surašyti skaičiukai, atitinkamai: 2, 1.

выписовъ и с того сознанья слугъ небощыковскихъ явѣне оказало, ижъ нихъто ины причыны не даль ку смерти брату н(а)ш(о)му, одно Страшъ, а и по самомъ Страшу явне тепер то показало, ижъ, кгда прышло к тому теперешнему ступенью, он, дей, зникънулъ и прочъ зъехалъ, а такъ, дей, абы тая невестька наша Павъловая тою жъ дорогою за нимъ не намыслила, за то просимо, абы дала по собе паруку, абы до того часу, поки Страшъ поставенъ будетъ, абы была на которомъ певномъ а безпечномъ мestyцу захована, а Страшъ абы былъ моцно ку росправе поставенъ». Братъ Страшовъ мовиль: «Кгда жъ то вже явѣне слышу, ижъ братъ мой обвиненъ о забитье Павъла, тѣтя своего, и тымъ его панове Воловичи дотъкнули, я, дей, о томъ дамъ брату моему знати, ижъ безъ жадного обьсыланиа и безъ позъвовъ станеть, а невинность свою окажетъ». Потомъ, кгда Страшъ не найдень черезъ дворанина г(о)с(по)д(а)рьского там, где оный прокуратор его менилъ, его королевская м(и)л(о)сть росказати рачыль пану воеводе троцкому, абы Павъловая очевисте была ставлена с тыми слугами, ажъбы тое въ очы сознавали. Якожъ будучы перед паномъ воеводою очевисте Павловой, слуги оныя небощыковы тыми жъ словы сознавали, ку чому и сама Павъловая признала, же тую жалобу отъ мужа своего слышала, мовечы: «Не вемъ, Страшъ або Соколовский⁶ мя забиль, с чого смерть мети мушу». А кгда ж с тымъ отъказомъ панъ воевода троцкий въ его королевское м(и)л(о)сти былъ и то сторона, панове Воловичы, на выписе его м(и)л(о)сти оказовали || [I. 34v] и самъ его м(и)л(о)сть то поведиль, г(о)с(по)д(а)рь, его м(и)л(о)сть, тую Павъловую ку выроку росказати рачыль поставити перед его м(и)л(о)стью третей(о) дня⁴. Потомъ кгда была постановлена, его королевская м(и)л(о)сть за тымъ, ижъ Павъловы слуги не менили, абы жону небощыкъ в томъ мордованьи его виноваль, одно Страша, прото, еще не сказуючы тое речы, росказати рачыль дать Павъловую за паруку, а естли бы Павъловая паруки не мела, велель его м(и)л(о)сть пану воеводе виленьскому⁷ заховати ее на таковомъ мestyцы, ижъбы завъжды ку праву поставена до того часу, поки Страшъ поставенъ будетъ. А тая Павъловая, ижъ за первымъ постановеньемъ того винного не выдала и еще его закрила, прото з выроку г(о)с(по)д(а)рьского опеки детей и имения мужа своего отъпала⁸, хотя ж бы и оправу веновънную мела, тогды то все тратить и вечне до тог(о) вже⁹ ничего мети не маеть. Где его кролевская м(и)л(о)сть сказати рачыль братьи того Павъла дети [и] имения до леть ихъ в опеку, а оныхъ слугъ и подданныхъ велель его м(и)л(о)сть з везенья выпустити, кгда жъ в томъ не обвинованы.

Потомъ ку похованью тела бранъ вижъ¹⁰ отъ г(о)с(по)д(а)ра, его м(и)л(о)сти, ротъмистръ г(о)с(по)д(а)рьский Богданъ Стецьковичъ месеца ноябрьа одинадцатого дня⁴, в четвергъ, у Вильни. При томъ былъ: панъ Миколай Юревичъ Остикъ а мытъникъ полоцкый панъ Глебъ Ивановичъ Корсакъ, а панъ Дмитръ Богдановичъ Корсакъ, кгда ховано тело пана Павла Воловича.

А такъ панове Воловичи, вси братья с крвными своими, и поведили, же того ведомость зъ ураду г(о)с(по)д(а)рьского за выведенемъ отъ слугъ и подданныхъ того небощыка Павла мають, ижъ тотъ братъ ихъ замордованъ в дому своемъ властномъ и учыненъ естъ з живого мертвый отъ Крыштофа Страша. И в томъ его самого и помощниковъ его поволали, которые радою, позъволеньемъ ему того домога-

ли, а меновите жона того Павла Ганьна Кумьпелевна, которая виньного не выдала и того имъ не ознаймила, яко тестаменьтъ словьный мужь ее, с того || [l. 35] света¹¹ сходечы, учынилъ и на того Страша волаль, олижъ потомъ, кгда очевисте с тыми слугами стояла.

И того поволанья созьнанье посланьца господарского панове Воловичы дали у книги записати.

Писанъ у Вильни.

4. Подане в опеку и оборону *от* п(а)ни Павловое Марины Ку[м]пелевны имения в повете Городенскомъ Мелешковъщины.¹

Лета Бож(его) нарож(енья) 1554, м(е)с(е)ца сент(ебра) 5 дня, у среду.

Перед нами, судьями высажоными вельможного п(а)на, его милости, пана Миколая Радвила, воеводы виленского, маршалька земьского, канцлера Великого кн(я)зства Литовского, старосты берестейского, державцы борисовского и шовленьского, передъ Яномъ Олехновичомъ Римьшою, хоружимъ ошьменьскимъ, а передъ мене, Яномъ Аньдреевичомъ Новицкимъ, наместьникомъ виленскимъ и рудоминьскимъ, постановивши ся обличьне пани Павлова Марина Ку[м]пелевна, добровольне и явне то передъ нами сознала, штожъ которое именье, лежачое надъ рекою Немномъ у Городенскомъ повете, именемъ Мелешковъщина, записала она мужу своему п(а)ну Павлу Воловичу и детемъ, которие з нимъ мела, чого поновила тыхъ недавныхъ ч(а)совъ перед его милость паномъ воеводою виленскимъ и тое записанье свое оповедала. А кгда жъ дети ее даны в опеку дядьку || [l. 249] их², державцы ляховицкому п(а)ну Григорю Воловичу, она не могучы тому именью обороны чинити, спустила и подала в опеку и в оборону тому жъ пану Григорю Воловичу, ижъ онъ маеть тое *имене* в обороне своей мети и отъ кривдъ боронити, возьмиши вжо на тотъ час у справу свою тое именье. А пожитьки, которие с тог(о) именья приходять, мають даваны быти *ей* на выхованье до живота.

Nr. 3

¹ RGADA, f. 389, LM 239, l. 33v–35.

² Mikalojus Radvila Rudasis.

³ Jeronimas Aleksandraitis Chodkevičius.

⁴ Žodis su titulu.

^{5–5} Kustodas.

⁶ Asmens identifikuoti nepavyko.

⁷ Mikalojus Radvila Juodasis.

⁸ Raidė л taisyta.

⁹ Pirmoji raidė taisyta.

¹⁰ Antroji raidė taisyta.

¹¹ Kustodas.

Nr. 4

¹ LVIA, Lietuvos Metrika (mikrofilmai), knyga 34, l. 248v–249.

² Kustodas.

Vertimas

1. [1551 metų spalio mėnesio 7 dieną]

Ponai Valavičiai su savo marčia Pauliene.

Gardino pilininkas ponas Eustachijus Valavičius savo ir visų ponų Valavičių vardu pareiškė, kad, kaip anksčiau jo mylista valdovas, [atsiliepdamas] į jų nuolankų prašymą kuo tiksliau išaiškinti jų brolio Pauliaus Valavičiaus nužudymą jo paties namuose, iš pradžių raštu, o paskui ir savo valdovišku sprendimu teikėsi įsakyti to užmušto Pauliaus Valavičiaus žmonai pristatyti tuos jo tarnybininkus, kurie tuo metu šalia jo namuose buvo, kaip ir paskutinį terminą tų jos tarnybininkų pristatymui jo mylista paskyrė rytdieną, [valdovui] iš Vygrių atvykus į Vilnių, kuriuos Paulienė pristatė, ir tie tarnybininkai atiduoti pono Trakų vaivados teismui. O paskui ponai Valavičiai pasakė, kad dar merga Nastutė, kuri tuo metu Pauliaus namuose buvo, ir rašte įrašyta, kaip pristatyтина, bet neatvesta, ir prašė, kad būtų [į teismą] pristatyta. Paulienė pasakė, kad ta merga yra su ja Vilniuje, tačiau negaluoja, ir todėl jos atvesti negali. Jo mylista valdovas teikėsi šitaip nuspręsti, kad ponas Trakų vaivada pagal savo pareigas turi pasiųsti žvelgūną, kuris privalo apžiūrėti tą Nastutę, ar ji iš tiesų serga, ar ne. Ir tuomet, žvelgūnui apžiūrėjęs, ponas vaivada padarys tai, kas jo mylistos urėdui priklauso. O paskui ponai Valavičiai prašė, kad iki to laiko, kol bus tikrai išsiaiškinta dėl to jų brolio Pauliaus užmušimo ir kokiū būdu jis iš šio pasaulio iškeliavo, jo duktė, o jų giminaitė, būtų paimta iš jos motinos ir atiduota valdovo sekvestrui, o gal, gailėdamasi dėl savo tėvo mirties, taip pat galėtų kokią nors jo mirties priežastį pasakyti. Jo mylista valdovas karalius teikėsi šį jų prašymą atidėti kitam laikui, tai yra ateinančiam trečiadieniui, kurią dieną Paulienė privalės atvykti pati ir tą savo dukterį pristatyti. Ir kai tas laikas atėjo, šiandieną, trečiadienį, spalio mėnesio septintąją dieną, Paulienė atvyko pati ir savo dukterį pristatė, o Valavičiai vėl pateikė prašymą, kad ta jos duktė būtų paimta laikinai globai. Paulienė spyrsi, kad ta jos duktė jau yra sužadėta su Kristupu Strašu, kad turi vyrą, todėl negalėtų būti paimta į jokį sekvestrą. Ir tas Strašas, čia pat su ja stovėdamas, per prokuratorių pranešė apie tas sužadėtuves ir santuoką. Ir Paulienė pasakė, kad, girdi: „Siekdami sužinoti, dėl kokios mirties priežasties mano vyras iškeliavo iš šio pasaulio, todėl prašo dukterį į sekvestrą atiduoti, tai aš jiems pasakysiu, kad vyras sirgo šv. Valentino liga ir dėl to mirė, o ta liga susirgo prieš šešias savaites iki mirė.“ Valavičiai sakė, kad tas jų brolis niekad tokia liga nesirgo, bet mirė užmuštas.

Jo mylista valdovas, atidėjęs tą jų bylą į šalį, teikėsi įsakyti atiduoti Paulienės dukterį pono Vilniaus vaivados laikinai globai. Ir jo mylista valdovas paskyrė abiem tos bylos šalims terminą – šį ateinančią penktadienį, spalio [devintą] dieną, kurią dieną tos abi šalys – ir Valavičiai, ir Paulienė – turi atvykti, taip pat ir ta jos duktė, taip pat ir tie pirmiau minėti velionio Pauliaus Valavičiaus tarnybininkai turi būti pastatyti prieš jo mylistą valdovą apklausai apie tą Pauliaus Valavičiaus užmušimą.

2. [Spalio mėnesio 14 dieną]

Ponai Valavičiai su savo marčia Pauliene.

Ponai Valavičiai dėl savo tikro brolio Pauliaus Valavičiaus nužudymo prašė jo mylistos valdovo, kad jo žentas Kristupas Strašas, kuris čia teisme neseniai prisipažino esąs Pauliaus žentas ir kelis kartus atvyko į bylą su [velionio] žmona, būtų dabar pristatytas. Paulienės prokuratorius, [būdamas] šalia jos pačios, atsakė, kad, girdi, [Strašas] niekieno nėra pašauktas, todėl, girdi, neprivalo niekam atsakyti, nes, girdi, vyko į jos mylistos karalienės dvarą, kurį valdo jos karališkosios mylistos nurodymu, turėdamas ten neatidėliotinų reikalų. Ponai Valavičiai sakė, kad ši byla iškelta ne pagal šaukimus, kaip būna kitų ieškovų atveju, bet pagal teismo nurodymą, tiriant nekalto žmogaus Pauliaus Valavičiaus nužudymą jo nuosavuose namuose. Ir prašė, kadangi, girdi, tas Kristupas Strašas anksčiau visada čia, prieš jo mylistą valdovą, šalia Paulienės stovėjo ir sakėsi esąs jos žentas, kad ir dabar teisme šalia jos būtų pastatytas, nes, girdi, niekur jis nevyko, neseniai čia, rūmuose, jį matė. Jo mylista valdovas teikėsi pasiūsti savo dvarionį Čižą ir įsakė tą Kristupą Strašą jėga pristatyti tuoj pat, kol jo mylista valdovas teikiasi dartinėje teismo sesijoje sėdėti. Tas dvarionis, buvęs jo [Strašo] gospadoje, pasakė, kad kamara, kurioje Strašas apsistojęs, užrakinta ir jam nenorėta jos atrakinti, o kad jis būtų toje gospadoje, nenurodyta. Ir čia pat buvęs jo brolis valdovo dvarionis Strašas pasakė: „Nesuprantu, girdi, dėl ko mano brolis turėtų čia kažin kokioje byloje būti, kai, girdi, jam dar nieko dėl to nepriminė, nei kaltės nenurodė, bet, kai išgirsiu, kad kas nors jam dėl ko nors primins ir jį kuo nors apkaltins, tuo laiku, jeigu bus čia, Vilniaus mieste, ir pats jį pristatysiu. O jeigu jo čia, mieste, nebūtų, tada jam pranešiu, kad apie tai žinotų.“

Ir jo mylista valdovas paskyrė paskutinį terminą su teisės praradimo sąlyga, kad Kristupas Strašas atvyktų bylinėtis šį ateinantį penktadienį ir taip, kaip ir pirmiau, šalia savo uošvės Paulienės Valavičienės stovėtų. Ir kad Paulienė taip pat šį penktadienį – per paskutinį terminą – atvyktų bylinėtis su ponais Valavičiais, to termino neišsigindama jokiais atsikalbinėjimais.

3. [Spalio mėnesio 16 dieną]

Ponai Valavičiai su savo marčia Pauliene.

Ponai Valavičiai, valdovui leidus, paėmę iš jo mylistos pono Trakų vaivados tų savo brolio Pauliaus Valavičiaus tarnų parodymus, kuriuos jie pono vaivados ir Trakų kašteliono, Žemaitijos seniūno akivaizdoje, valdovo nurodymu jų mylistų apklausiami, davė, ponai Valavičiai prašė, kad tą tų velionio Pauliaus tarnų paliudijimą išklausti būtų pristatytas Kristupas Strašas. Strašo brolis paklausė, koks būtų poreikis tą jo brolių pristatyti [tam], kad turėtų išklausti tų tarnų parodymus. Dėl to ponai Valavičiai pasakė: „Kadangi tas Kristupas Strašas, kviestas kelis kartus, neatvyko, mes, girdi, tų Pauliaus tarnų parodymus čia pristatome.“ Ir prašė, kad būtų perskaityti: čia, girdi, paaiškės, kokia buvo Pauliaus Valavičiaus mirties priežastis. Iš tų parodymų paaiškėjo, kad tie visi Pauliaus tarnai vienuodai pasakė ir pripažino, kad jų ponas nurodė [kaltininką] Kristupą Strašą, sakydamas, kad užtiko jį gulintį su savo žmona. Dėl to jis [Strašas] pradėjo jį mušti ir smaugti, dėl kurio sumušimo negalėjo likti gyvas ir trečią dieną mirė, – kaip plačiau tuose parodymuose apra-

šyta. Paskui [Valavičiai] padėjo pareiškimo Gardino pilyje išrašą ir jo mylistos pono Trakų vaivados išrašą – ir visa tai buvo perskaityta. Kuriuose žvelgūnų ir kviestinių pareiškimų išrašuose aprašytos mušimo žaizdos ir smaugimo žymės ant velionio Pauliaus kaklo ir kūno. O paskui ponai Valavičiai kalbėjo: „Kadangi iš tų išrašų ir velionio tarnų parodymų paaiškėjo, kad mūsų brolio mirties priežastis nebuvo niekas kitas, tik Strašas, o ir paties Strašo [elgesys] dabar aiškiai tai parodė, nes, kai priėjome dabartinį [bylos] laiptelį, jis, girdi, dingo ir pasišalino, o tai, girdi, kad ta mūsų marti Paulienė nesugalvotų paskui jį tuo pačiu keliu [patraukti], todėl prašome, kad pati už save laiduotų, jog iki to laiko, kol bus pristatytas Strašas, bus saugoma kokioje nors žinomoje ir saugioje vietoje, ir kad Strašas būtų jėga į bylą atvesdintas.“ Strašo brolis pasakė: „Kadangi jau tikrai girdžiu, jog mano brolis apkaltintas dėl savo uošvio Pauliaus užmušimo ir ponai Valavičiai dėl to jį apkaltino, aš, girdi, apie tai savo broliui pranešiu, kad jis be jokio pranešimo ir be šaukimų atvyktų ir savo nekaltumą įrodytų.“ Po to, kai valdovo dvarionis Strašo nerado ten, kur jo prokuratorius buvo nurodęs [jį esant], jo karališkoji mylista teikėsi įsakyti ponui Trakų vaivada, kad Paulienė būtų pristatyta [į teismą] su tais tarnais, kad šie jos akyse paliudytų. O kai Paulienei esant pono vaivados akivaizdoje, tie velionio tarnai tokiais pat žodžiais paliudijo, ką ir pati Paulienė pripažino, kad girdėjo savo vyrą tariant tokį skundą: „Nežinau, Strašas ar Sokolovskis mane sumušė, dėl ko turėsiu numirti.“ Ir kai ponas Trakų vaivada su tokiu atsakymu buvo pas karališkąjį mylistą ir bylos šalis, ponai Valavičiai jo mylistai parodė išrašą ir pats jo mylista [Trakų vaivada] tai pasakė, jo mylista valdovas teikėsi paliepti tą Paulienę trečią dieną pastatyti jo mylistos akivaizdoje sprendimą [išklausti]. Paskui, kai buvo atvesdinta, jo karališkoji mylista dėl to, kad Pauliaus tarnai neminėjo, jog velionis dėl tų muštynių būtų apkaltinęs žmoną, o tik Strašą, todėl, dar nesprendamas tos bylos, teikėsi įsakyti, kad už Paulienę būtų laiduota, o jeigu Paulienė laidavimo neturėtų, jo mylista liepė ponui Vilniaus vaivada jį laikyti iki to laiko, kol Strašas bus pristatytas, tokioje vietoje, kad visada būtų galima jį pristatyti į teismą. O ta Paulienė, kadangi pirmąkart pristatyta [į teismą] to kaltininko neišdavė ir dargi jį dangstė, dėl to valdovo sprendimu netenka vaikų globos ir savo vyro dvaro, nors ir turėtų dovio skirtinę, tada visa tai praranda ir jau amžinai jokios teisės tam neturės. Tai jo karališkoji mylista teikėsi nuspręsti vaikų ir dvarų globą iki jų pilnametystės paskirti to Pauliaus broliavai, o tuos tarnus ir valdinius, kadangi nebuvo apkaltinti, jo mylista liepė paleisti iš kalėjimo.

Paskui [Pauliaus] palaikų palaidojimui Vilniuje lapkričio mėnesio vienuoliką dieną, ketvirtadienį, iš jo mylistos valdovo buvo paimtas žvelgūnas valdovo rotmistras Bagdonas Steckavičius. Kai buvo laidojami pono Pauliaus Valavičiaus palaikai, dalyvavo: ponas Mikalojus Jurgaitis Astikas ir Polocko muitininkas ponas Hlebas Jonaitis Korsakas, ir ponas Demetrijus Bagdonaitis Korsakas.

O tai ponai Valavičiai, visi broliai su savo giminaičiais, ir pasakė, kad iš valdovo teismo pagal to velionio Pauliaus tarnų ir valdinių kvotimą žino, kad tas jų brolis užmuštas nuosavuose namuose ir kad jo gyvybę numarino Kristupas Strašas. Ir dėl to apkaltino jį patį ir jo pagalbininkus, kurie jam padėjo patarimais ir leidimu, o būtent to Pauliaus žmoną Oną Kumpelytę, kuri neišdavė kaltininko ir jiems nepranešė to, kaip jos vyras, apleisdamas šį pasaulį, sudarė žodinį testamentą ir tą Strašą apkaltino, tik paskui [tą pripažino], kai su tais tarnais akivaizdžiai [teisme] stovėjo.

Ir ponai Valavičiai to valdovo pasiuntinio pareiškimą apie kaltinimą davė į knygas įrašyti.

Rašyta Vilniuje.

4. Ponios Marinos Kumpelytės Paulienės [pareiškimas apie] Meleškovščinos dvaro Gardino paviete atidavimą [Grigaliaus Valavičiaus] globai ir gynybai.

1554 Viešpaties metų rugsėjo 5 dieną, trečiadienį.

Mūsų, jo mylistos garbaus pono Vilniaus vaivados, šalies maršalkos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio, Brastos seniūno, Borisovo ir Šiaulių laikytojo pono Mikalojaus Radvilos paskirtųjų teisėjų: Jono Aleknaičio Rimšos, Ašmenos vėliavininko, ir Jono Andriejaitičio Novickio, Vilniaus ir Rudaminos vietininko, akivaizdoje atsistojusi ponia Marina Paulienė Kumpelytė, laisva valia ir viešai mums pareiškė, kad kurį dvarą, plytintį prie Nemuno upės Gardino paviete, vadinamą Meleškovščina, ji užrašė savo vyrui ponui Pauliui Valavičiui ir vaikams, kuriuos su juo turėjo, tai neseniai jo mylistos Vilniaus vaivados akivaizdoje atnaujino ir tą savo užrašymą apsakė. O kadangi jos vaikai atiduoti jų dėdės Liachovičių laikytojo pono Grigaliaus Valavičiaus globai, ji, negalėdama to savo dvaro apginti, [jį] užleido ir atidavė to paties pono Grigaliaus Valavičiaus globai ir gynybai, kad jis, jau nuo šio laiko tą dvarą į savo rankas paėmęs, turi tą dvarą saugoti ir nuo skriaudų ginti. O pajamos, kurios iš dvaro suplaukia, turi jai būti duodamos jos išlaikymui iki gyvos galvos.

Bibliografija

- Archiwum książąt Sanguszków, t. 3, 1890 – *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 3, Lwów, 1890.
- Bardach J., 1970 – Juliusz Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa, 1970.
- Borowik P., 2005 – Przemysław Borowik, *Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wiekach. Stanowy podzia nieruchomości*, Supraśl, 2005.
- Gąsiorowski A., 1973 – Antoni Gąsiorowski, „Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów“, in: *Studia historyczne*, R. XVI, 1973, zesz. 2, s. 249–273.
- Jablonskis K., 1941 – Konstantinas Jablonskis, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*. I dalis. Tekstai, Kaunas, 1941.
- Jovaiša L., 2018 – Liudas Jovaiša, „Eustachijus Valavičius: neįvertinto herojaus *curriculum vitae*“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. IX, Ganytojai ir broliai: biografistikos perspektyva, Vilnius, 2018, p. 83–167.
- Lietuvos dk Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos – *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1548)*. I knyga (1544 XI 15 – 1546 XI 15), parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2009.
- LDK kasdienis gyvenimas, 2001 – *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001.
- LM 12 – *Lietuvos Metrika (1522–1529), 12-oji Užrašymų knyga*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001.
- LM 19 TBK – *Lietuvos Metrika (1546–1548), 19-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2009.
- LM 25 – *Lietuvos Metrika (1387–1546), 25-oji Užrašymų knyga*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998.
- LM 43 – *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (1523–1560), Кніга запісаў 43*, падр. В. Мянжынскі, Мінск, 2003.
- LM 523 – *Lietuvos Metrika (1528), 1-oji Viešųjų reikalų knyga*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius, 2006.

- Nowosielska E., 2015 – Elżbieta Nowosielska, „Epilepsja w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.“, in: *Wśród c6erek Eskulapa. Szkice z dziej66w medycyny i higieny w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Część II, red. A. Karpiński, Warszawa, 2015, p. 219–258.
- PLS – *Pirmasis Lietuvos Statutas. T. II. Pirma dalis: tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, parengė S. Lazutka, E. Gudavičius et al., Vilnius, 1991.
- Senasis K. Sirvydo žodynas, 1997 – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, parengė K. Pakalka, Vilnius, 1997.
- Unus pro omnibus, 2014 – *Unus pro omnibus. Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.*, складальнік А. Янушкевіч, Мінск, 2014.
- Wojew66dztwo Trockie, 2009 – *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Wojew66dztwo Trockie. XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Naratym, t. 2, Warszawa, 2009.
- АВАК, т. 7 – *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 7, Вильна, 1874.
- АВАК, т. 17 – *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 17, Вильна, 1890.
- АВАК, т. 21 – *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 21, Вильна, 1894.
- Валовічы герба «Багорыя», 2019 – *Валовічы герба «Багорыя»*, навуковы рэдактар А. Шаланда, Мінск, 2019.
- Падалінскі У., 2014 – Уладзімір Падалінскі, „Валовічы ў палітычным жыцці ВКЛ другой паловы XVI – пачатку XVII ст.“, in: *Unus pro omnibus. Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.*, складальнік А. Янушкевіч, Мінск, 2014, p. 315–332.
- Пташицкий С., 1887 – Станислав Пташицкий, *Описание книг и актов Литовской Метрики*, Санкт-Петербург, 1887.
- Рагаускене Р., 2019 – Раймонда Рагаускене, „Канцлер ВКЛ Остафій Волович (ок. 1520–1587) в кругу клиентальной системы“, in: *Валовічы герба «Багорыя»*, навуковы рэдактар А. Шаланда, Мінск, 2019, p. 100–108.
- Рыбчонак С., 2014 – Сяргей Рыбчонак, „Паходжанне і радавод Валовічаў XV – пачатку XVII ст.“, in: *Unus pro omnibus. Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.*, складальнік А. Янушкевіч, Мінск, 2014, p. 15–107.
- Рыбчонак С., 2015 – Сяргей Рыбчонак, „Радавод Іллінічаў у XV–XVI стст.“, in: Р. Аляхновіч, С. Рыбчонак, А. Шаланда, *Род Іллінічаў у Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVI стст., радавод, гербы, уладанні*, Мінск, 2015, p. 25–136.
- Сліж Н., 2015 – Наталья Сліж, *Шлюбныя і пазашлюбныя стасункі шляхты Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст.*, Смаленск, 2015.
- Шаланда А., 2009 – Аляксей Шаланда, „Замкавы суд у Гарадзенскім павеце (другая палова XV – 1566 г.)“, in: *Гарадзенскі палімпсест, 2009: Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё XVI–XX ст.*, Горадня, 2009, p. 8–34.